

НАЦІОНАЛЬНА МЕНТАЛЬНА ПАРАДИГМА ЯК ІННОВАЦІЙНИЙ ПІДХІД У ПІДГОТОВЦІ ВІЙСЬКОВОЇ ЕЛІТИ

М.А. Коваль

*начальник науково-дослідної лабораторії
відділу військово-психологічних досліджень*

Науково-дослідного центру гуманітарних проблем Збройних Сил України

Ключові слова:

Сьогодні проблема вивчення української ментальності, використання ментальних напрацювань в педагогіці є дуже актуальною. Адже з побудовою держави пов'язана розробка національної ідеї, що неможливо без усвідомлення української ментальності. А це усвідомлення неможливе без використання всіх форм освітянського процесу, без усвідомлення цієї необхідності всіма учасниками навчально-виховного процесу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, в яких започатковано розгляд цієї проблеми (С. Максименко, І. Кресіна, І. Хорев, В. Маслов, А. Алексюк, В. Андрущенко, С. Сисоєва, А. Терещенко, В. Ягупов, О. Попова, Л. Рижко, О. Донченко, А. Фурман) підкреслюють необхідність активного розкриття її сутності з інноваційних позицій з метою використання ментального фактора, його чинників у навчально-педагогічному процесі як при підготовці державної, так і військової еліти.

Мета даного дослідження в обґрунтуванні, поглибленому розкритті процесів, пов'язаних із гуманізацією підготовки військових кадрів і використанням з цією метою семантики національної ментальної парадигми, її компонентів як аксеологічного підходу формування теоретико-методологічних ціннісних смислових моделей у навчально-виховному процесі.

Напрацювання вчених дають нам підставу звернутися до використання “здібностей етнічних колективів”, до “активності в роботі, навчанні, вихованні”, а тим більше, використовуючи смислові форми (фактори поведінки, свідомості та несвідомого, культурних стереотипів), які доступні саморефлексії, навчати, виховувати індивіда, соціум. До цього важливо нагадати слова І. Ільїна: “Покажи мені, як ти віруєш, як проявляється у тебе доброта, героїзм, почуття честі і обов'язку, як ти співаєш... скажи мені це, а я скажу тобі, якої ти нації син, і все це не залежить від твого свідомого свавілля, а від духовного устрою твого несвідомого” [4, 237]. Оже, головне чим визначається етнічність (або національність за М. Бердяєвим та І. Ільїним) – це уклад ментального, не-

свідомого, які складаються в процесі соціалізації, в духовний досвід.

Автори підручника “Загальна психологія” С. Максименко, В. Зайчук, В. Клименко, В. Соловієнко [6, 465], підкреслюючи значення духовно-практичного досвіду, пов'язують його безпосередньо з поняттям “ментальність” як істотною стороною самосвідомості і внутрішньою основою продуктивної діяльності людини, тобто вводять у творчий потенціал праці та інноваційних технологій освітянського процесу сферу менталітету. А це означає, що ментальність можна пізнавати, вивчати, спеціально (формувати, виховувати). І далі автори додають, що “менталітет за своєю природою суспільне явище, він виникає і розвивається як компонент практичної діяльності... оскільки є моментом взаємодії між людиною і предметним світом” [6, 466].

Сфера менталітету перетворює розуміння досвіду і робить актуальними можливості його продовження, удосконалення, передачу і використання у навчально-виховному процесі.

Тут важливо для нас зрозуміти співвідношення досвіду як програми пам'яті, що отримується в результаті багаторазового “всмоктування”, “вживляння” ситуацій, вражень, способів мислення із субсенсорними ситуаціями (несвідоме, яке лежить нижче порогу свідомості), що синтезуються з першими і створюють можливість на основі зворотного зв'язку (отриманими знаннями) активно перебудувати моделі навчання і виховання потрібного майбутнього (колективного чи індивідуального) суб'єкта (об'єкта).

Оскільки ментальність носить динамічний характер не тільки у філософії, психології, етнології, а й у педагогіці, то розуміння цього і використання властивості ментальності у педагогічному процесі А. Баронін оцінює так: “Значення ментальності в етносі полягає в орієнтації представників етносу на певну поведінку, цінності, світогляд і несе світоглядно-практичний характер” [1, 64]. Тобто, розвиток ментальності в окремого індивіда залежить від інтроверсії людини, її особливостей, психічних

процесів чи функцій (пам'яті, емоцій, відчуттів, мислення, емпатії, волі), які інтегрують фізичний, інтелектуальний та духовний потенціал особистості. Ці внутрішні фактори дуже актуальні при виборі педагогом методів навчання і виховання.

Але окрім них, існують ще зовнішні фактори, які впливають на формування ментальності: сімейні традиції; зміст і форми взаємодії індивіда з референтною групою; зміст і форми взаємодії з педагогом, з педагогічним колективом; зміст і форми взаємодії із засобами масової інформації тощо.

Про значення, можливості і необхідності використання ментальності в навчально-виховному процесі як компонента акмеолого-педагогічної культури особистості говорять автори підручника "Военная педагогика и психология" [2, 188]. Вони називають "офіцерський менталітет як змістовний компонент", який визначає індивідуальність, і що, дуже важливо, в світлі вимог і напрямків сучасної освітньої концепції гуманітаризації та гуманізації педагогічного процесу, проявляється в постійному "самостійному намаганні до активного саморозвитку і нагромадженню креативного потенціалу, ініціативному збагаченню себе в спілкуванні з іншими суб'єктами праці". На цій основі повинен формуватися, культивуватися національний ментальний стиль діяльності офіцера Збройних Сил України.

Ментальність означає дещо спільне, що лежить в основі свідомого і несвідомого, логічного та емоційного в сфері психології, а в сфері педагогіки вона є глибинним джерелом мислення, ідеології та віри, почуттів та емоцій в певних смислових формах.

Саме в смислових формах функціонує національне несвідоме в основних сферах свого вияву і втілення в педагогіці. Розкриттям цих форм у діалектичному взаємозв'язку між етнічним та соціальним у національному (як-то етнонаціональна свідомість, національні та вселюдські цінності, соціопсихологічні чинники, соціокультурний простір України, архетипи тощо) ми акцентуємо увагу на необхідності вивчення їх для використання отриманих знань у педагогічному процесі.

Сукупність семантики цих смислових, сутнісних форм національного несвідомого – генетичного коду українського народу – складає національну ментальну парадигму,

Це складові генетичного коду українського народу, його внутрішні творчі сили, які внаслідок несприятливих для саморозвитку українського етносу і української нації обставин, залишились переважно невитребуваними і достатньою мірою не реалізованими в суспільно-політичній, освітній та державотворчій практиці у минулому і зараз.

Семантика національної ментальної парадигми має значні евристичні можливості в етнополітичному аналізі української свідомості. Тому з'ясування основних етнопсихологічних характеристик українців як титульного етносу створює понятійно-емпіричну базу дослідження української ментальності і використання цього феномену безпосередньо у навчально-виховному процесі.

Обов'язок кожного етносу – сформувати і розвивати свій Менталітет. Саме результатом такою менталітету є напрацювання про український характер, який ми знаходимо у працях Г. Сковороди, П. Юркевича, М. Драгоманова, М. Грушевського, Д. Чижевського, А. Кульчицького, О. Донченка, Ю. Романенка, О. Баруліна тощо. Відомі напрацювання Д. Чижевського в його праці "Нариси з історії філософії на Україні". На його думку існує три підходи до вивчення типів національного характеру українця, його менталітету: дослідження народної творчості; аналіз яскравих історичних епох і періодів народу; характеристика найбільш видатних, "великих" представників народу [8, 8].

Приймаючи до уваги ці підходи, він стверджує, що для українців характерні емоційність, сентиментальність, чуттєвість та ліризм, які найбільш чітко проявились в народному житті та обрядах, особливостях українського гумору,

Національними рисами характеру українців у позитивному плані є працелюбство, гостинність, прагнення отримати освіту, статність у сімейних відносинах, прагнення до духовного життя, повага до старших, мужність, здоровий оптимізм, волелюбність, прагнення до незалежності, універсальність.

Спроби зберегти своє "індивідуальне національне обличчя", пізнати себе – такі прикметні риси саме нашому часові – мають свій початок вже у Нестора, який характеризував окремі племена, з яких склався український народ. І чужі спостерігачі, почавши ще від Геродота до нашого часу, подавали такі ж характеристики нашого народу, його духовності.

Національний характер включає в себе "національне обличчя", національні почуття, подекуди неусвідомлені, ментальні погляди та уявлення, смаки і звичаї, риси характеру, повір'я, забобони, архетипи. Вони складаються у народів протягом значного історичного розвитку. Умови існування народів, географічне середовище, соціальна доля етносів, традиційні форми культури не могли не накласти відбиток на психічне "обличчя" представників українського етносу, який в свою чергу, мав значний вплив на долю інших народів.

Важливо, на наш погляд, бачити в національному характері не тільки національно-специфічне, що властиве нашому народові і

відбиває його своєрідний шлях розвитку і долю, а й загальнолюдське, специфічне для слов'янства. Звідси – недопустимість так званої стереотипізації, при якій ментальні риси нації виводяться з індивідуальних рис окремих її членів, що неминує веде до неправильних уявлень про українські національні спільності в цілому.

Переважає більшість українських етнопсихологів в аналізі української ментальності, характеру і вдачі виходили з визначального впливу географічного і геополітичного становища України, особливостей клімату та господарського життя.

Ш.Л. Монтеск'є, фундатор географічного детермінізму, пов'язував “дух законів” і особливості території, рельєфу, клімату, водних та земельних ресурсів. “Дух законів” у розумінні французького мислителя є об'єктивацією національної психіки в усіх сферах суспільного життя; в особливостях форми правління територіального устрою, формах нормотворчості. Долю людини визначає не тільки її характер, оскільки він сам є складовою рівнодіючого індивідуально-психологічного, соціального природно-географічного, космічного чинників і не може вважатися самодостатньою монадою. І природі тут належить не останнє місце [3, 207].

Природа справді наклала відбиток на формування багатьох рис національного характеру та менталітету українців. Так, у М. Драгоманова цікаві зауваження щодо взаємозв'язку індивідуалізму зі сприятливими умовами ведення сільського господарства. Плідний ґрунт завжди був тут у достатній кількості, що виключало конкурентну боротьбу за розподіл земельних ресурсів і формування замкнених соціальних груп із протилежними інтересами – класів.

Ця соціальна маргінальність, ідилічне співіснування за умов повного достатку мали свої позитивні й негативні ментальні аспекти. Першим позитивом було те, що українство не сприймало будь-яких авторитарних та деспотичних форм правління, які запанують за умов максимальної ворожнечі в суспільстві. природа ніби заклала фундамент волелюбності, автентичної емоційності та здорового індивідуалізму.

Другим позитивом, у індивідуально-психологічному була мінімальна репресивність психокультури, а отже, витіснення заброн, мінімальний травматизм підсвідомого. Мрійливий український селянин виявляв свої завойовницькі потенції лише тоді, коли його допікало ззовні – “діставали” поляки, московіти, турки чи інші агресори, в мирних умовах він замикався на своїй суб'єктивності.

Цю визначальну роль підкреслювали

О. Кульчицький, В. Липинський, В. Антонович, Ю. Римаренко, Л. Шкляр, А. Бичко тощо.

Природа, клімат Чернігівщини і Карпат, Полісся і Причорномор'я мають певні відмінності. Подібно до цього є немало надзвичайно своєрідного в представників Чернігівщини, Київщини і Закарпатських русинів, Херсонщини і бойків, лемків, одеситів і волинян, донеччан і галичан. Та помічено: чим більше діалектичних струмків та річок, тим повноводніше та стійкіше русло національної літературної мови. Так і етнокультурна ментальність: особливості характеру окремих груп, соціумів тільки виражають спільні сутнісні риси, генетичні коди Української ментальної парадигми.

Під впливом геополітичних чинників в українській ментальності набуває сили і утверджується сьогодні самотня самоврядна потенція психологія працюючого господаря, хлібороба з його одвічним потягом до землі, наближеним до містично-релігійного, вона – і лоно, і мати, і годувальниця, і, перше не-Я людини-українця.

Тому очевидно, що ментальність українського народу формувалась як повний і суттєвий вияв хлібороба, і як лицаря що оре прадідову землю і зброєю боронить володіння нею, здібний покласти голову за це (оре землю або лежить в ній – поклавши головою, плуг і меч) [7, 259-261].

Працьовитість, любов до землі, захист її від ворогів – ці високі ментальні риси давньої трипільської цивілізації, дружин України-Руси, козацтва Запоріжжя, патріотів Батьківщини потрібно не лише називати, а й плекати, відстоювати, захищати.

Щоб показати доцільність вивчення складових (компонентів) генетичного, соціокультурного коду національної ментальної парадигми (НМП) у вигляді духовно-сміслових знань, автор у даній статті назвав лише деякі із них. Більш ширше і в повному обсязі семантику НМП доцільно використати у навчально-виховному процесі на двох рівнях:

- пасивного засвоєння духовно-сміслових надбань, досвіду як інноваційних технологій у підготовці військових кадрів, їх вихованні;
- активного творення та формування духовно-практичної сфери менталітету (за З. Фрейдом “Над-Я”), її складових духовно-моральної досконалості та акмеолого-педагогічної культури перш за все військової еліти – впроваджувачів цих цінностей в практику життя [5, 48].

Отже, у дослідженні обґрунтовуються деякі аспекти створення національно-ментальної парадигми як аксеологічного підходу до використання її інноваційних теоретико-методологічних ціннісних сміслових моделей у на-

вчально-виховному процесі. У контексті функціонування та розвитку НМП у педагогіці передбачається гуманістичний, національно-патріотичний напрямок підготовки кадрів, основною ідеєю якої має бути “олюднення викладання” (керування), співвідношення родових надбань нації з активним творенням, високоморальним “Над-Я”, визнання “ментального” механізмом удосконалення навчально-виховного процесу.

Таким чином, у результаті здійснення дослідження визначені основні ціннісні, духовно зорієнтовані аксеологічні підходи до підготовки і формування особистісних якостей, акмеолого-педагогічної культури у офіцерських кадрів на рівні сучасних вимог з використанням НМП у освітянському процесі.

А це веде до розгляду ціннісних аспектів філософсько-педагогічного пізнання, його “людського виміру”, а через них привнесення і розвиток інноваційних підходів у підготовці і становленні офіцерських кадрів. Якість і ступінь цього розвитку виступають показниками гуманізації суспільства, армії та особистості.

Дане дослідження дає змогу сформулювати рекомендації для широкого кола науковців, керівників військових навчальних закладів, відділів, педагогів, щодо подальшого удосконалення теоретичних і методичних засад підготовки кадрів з використанням НМП. Матеріали дослідження можуть бути використані при написанні навчальних і навчально-методичних посібників, при читанні спецкурсів тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баронин А. Этническая психология. – К.: Тандем, 2000. – 345 с.
2. Военная психология и педагогика / Под ред. Кулакова В.Ф. – М.: Совершенство, 1998. – 274 с.
3. Донченко О., Романенко Ю. Архетипи соціального життя і політика. – К.: Либідь, 2001. – 263 с.
4. Ильин И.А. Путь духовного обновления // Путь к очевидности. – М.: Наука, 1993. – С. 49-67.
5. Коваль М.А. Українська ментальність як складова сучасного державотворення // Мультиверсум: Філософський альманах. – 2002. – Вип. 27. – С. 54-61.
6. Максименко С., Зайчук В., Клименко В., Солов'єнко В. Загальна психологія. – К.: Форум, 2000. – 327 с.
7. Ольжич О. Незнаному воякові. (Заповідне живим). – К.: Дніпро, 1994. – 153 с.
8. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. – К.: Либідь, 1983. – 287 с.

Стаття надійшла до редакції 20.02.2006 р.

